

PHIL KINT, *Prometheus aangevuurd door Demeter, De economische ontwikkeling van de landbouw in Oost-Vlaanderen 1815-1850*, VU Amsterdam, 1989, promotor: P. Klep.

De versnelling in het proces van economische ontwikkeling in de 19e eeuw – of sedert de tweede helft van de 18e eeuw in Engeland – vormt een hoofdthema van de economische geschiedbeoefening. Vanouds is deze versnelling opgevat als de 'Industriële Revolutie' of de komst van de moderne industriële economie. De vragen naar het hoe en waarom van deze versnelling zijn tot op de dag van vandaag voornamelijk bepaald door de geschiedenis van Engeland. En de gangbare visie op een 'take off' of 'great spurt' wordt dan ook beheerst door de empirie van de meest bestudeerde economie, Engeland.

Dat de aloude verklaringsmodellen in ernstige mate tekort schieten, wordt meer en meer manifest nu recente geschiedschrijving aantoonde, dat één van de belangrijkste sectoren van het economisch leven, de landbouw, een geheel andere ontwikkeling doormaakte in het Europa van de 19e eeuw dan in het zich industrialiserende Engeland. Het lijkt er op, dat op het continent – mede als gevolg van de nasleep van 1789 – allerlei verbeteringen in de produktievoorwaarden werden gerealiseerd. En deze pakten vooral gunstig uit voor een verder renderende, kleinschalige landbouwuitoefening. Engeland daarentegen werd terzelfdertijd gekenmerkt door concentratie en een toenemende grootschaligheid van de landbouw. De geheel verschillende wijze waarop de landbouwuitoefening zich in Engeland en op het vasteland heeft ontwikkeld, heeft niet alleen gevolgen gehad voor de produktie en de inschakeling van produktiefactoren en daarnaast voor de inkomensvorming en de inkomensverdeling in de landbouw, maar heeft ook gevolgen gehad voor de rest van de economie.

In Engeland werd de landbouw al vroeg en snel van afnemend belang. Dit impliceerde, dat er een krachtige continue arbeidsstroom op gang kwam van de landbouw naar de andere economische sectoren. Op het continent was hiervan nauwelijks sprake. De landbouw bleef er absoluut en relatief zeer groot. In het tijdvak voor de ernstige landbouwcrisis van 1875/80-1895 daalde het zgn. deel van de beroepsbevolking, dat in de landbouw werkzaam was – of beter de agrarische arbeidsinput in verhouding tot de totale

arbeidsinput in de economie – in slechts geringe mate. Het kan eigenlijk niet anders – wij volgen het paradigma van de grensproductiviteitstheorie – of de intersectorale verschillen in de geldelijke marginale arbeidsproductiviteit hebben zich in Engeland anders ontwikkeld dan op het vasteland. Men moet haast wel vaststellen, dat op het continent de ontwikkeling van de geldelijke marginale arbeidsproductiviteit in de landbouw die in andere sectoren (met gemak) kon bijhouden. En aansluitend hierop lijkt het bovendien een plausible hypothese dat de geldelijke gemiddelde arbeidsproductiviteit van de agrarische sector op het continent – althans in de gebieden, die aan het interregionale en/of internationale handelsverkeer deelnamen en die niet gekenmerkt werden door een autarke economie – zich navenant heeft ontwikkeld.

Deze productiviteitsontwikkeling op het vasteland had natuurlijk ook consequenties voor de inkomensvorming. Er deed zich een aanzienlijke stijging voor van het arbeidsinkomen. In de eerste plaats was deze stijging te danken aan de groei van de agrarische arbeidsinput, maar tevens vond er een verhoging plaats van de agrarische lonen; in bepaalde regio's al vanaf het begin van de 19e eeuw en na 1850 vrijwel algemeen.

Maar de toenemende landbouwproductie of het toenemend agrarisch inkomen kwam niet alleen ten goede aan de productiefactor arbeid. Uit de ontwikkeling van pachten en grondprijzen op het Europese continent kan worden opgemaakt, dat tot 1875/80 ook het grondinkomen zeer fors – niet alleen absoluut maar mogelijk ook relatief – is toegenomen. Het grondinkomen maakte altijd al een zeer groot deel uit van het agrarisch inkomen en vormde in de door de landbouw gedomineerde samenlevingen, ook voor 1800 al, doorgaans de belangrijkste bron waaruit kapitaalgoederen 'direct of indirect' werden gefinancierd. En daar kwam op het continent ook in het eerste kwart van de 19e eeuw weinig verandering in.

Als wij dan ook in het licht van de financiering van kapitaalgoederen het ontwikkelingsproces van Engeland met dat van Europa vergelijken dan moet benadrukt worden, dat de sectorstructuren van beide economieën vooralsnog in de 19e eeuw sterk uiteen bleven lopen; – mede als gevolg van de toenemende economische integratie na 1815 tussen Engeland en het vasteland en de daarmee samenhangende internationale arbeidsverdeling overeen-

komstig comparatieve kostenvoordelen in de produktie (of overeenkomstig de relatieve schaarste van produktiefactoren).

En het gevolg hiervan was dat kapitaalgoederen in Engeland vooral gefinancierd werden vanuit de industrie, handel en diensten. Maar dat op het continent de ontwikkelingen in de grote landbouwsector – in ieder geval tot het einde van de jaren '70 – verantwoordelijk waren voor het almaar groeiende kolossale grondinkomen. En deze leverde zeer forse besparingen, die aanvankelijk de belangrijkste financieringsbron zijn geweest voor het ontwikkelingsproces op het vasteland.

Hoe verhoudt de bovengeschetste visie op het ontwikkelingsproces van het continent zich nu tot de empirie van de verschillende deelgebieden? Was er geen sprake van een grote verscheidenheid tussen de economieën van de diverse gebieden? Juist een regio als Oost-Vlaanderen lijkt toch in het begin van de 19e eeuw meer overeen te stemmen met de economie van Engeland dan met andere regio's op het continent? In Oost-Vlaanderen was de moderne kapitaalintensieve industrie in volle ontwikkeling en ook de landbouwuitoefening stond op een zodanig peil dat zij zich sterk onderscheidde van de meer achtergebleven gebieden van Europa; men zou hieruit, misschien wat voorbarig, de conclusie kunnen trekken, dat aan de landbouw in Oost-Vlaanderen niet hetzelfde groeipotentieel moet worden toegekend als aan die van de meer achtergebleven gebieden. Het enige wezenlijke verschil tussen het landbouwbedrijf in Oost-Vlaanderen en dat in Engeland lijkt te bestaan in de schaal waarop het werd uitgeoefend: midden- en kleinbedrijf in Oost-Vlaanderen en voornamelijk grootbedrijf in Engeland.

In onze visie is de landbouw verreweg de belangrijkste kracht achter het ontwikkelingsproces op het continent. Dit betekent niet dat wij daarmee economische groei als gevolg van kapitaalaccumulatie in industrie, handel, en diensten volledig uitsluiten. Wel betekent het, dat wij het ontwikkelingsproces tot aan het begin van de 19e eeuw gedetermineerd zien door de produktie (of inkomens) groei in de landbouw en dat daardoor vooral het almaar stijgende grondinkomen (eigenlijk agrarische besparingen) kapitaalvorming mogelijk maakte.

Of de landbouw op het continent in het tijdvak 1815-1875/80 werkelijk de rol heeft gespeeld, die hier wordt geponeerd, kan alleen na grondige en systematische studie duidelijk worden gemaakt. Wij hebben dit trachten te doen door de agrarische sector door te lichten van een Europese regio die wel in de laatste plaats als het continentale prototype kan worden aangemerkt: Oost-Vlaanderen. En voorts is de studie beperkt tot een deeltijdvak, waarin deze regio zo waar een strijd om haar bestaan voerde: 1815-1850.

Methode en werkwijze

Hoe zijn wij te werk gegaan? Van welke methoden is gebruik gemaakt? Centraal in ons onderzoek staat de methode van de Nationale Rekeningen (Nationale Boekhouding, input-output analyse). Doel van deze methode is om een systematisch inzicht te verschaffen in aard en omvang van de economische activiteiten (het economisch proces) en voorts de samenhang tussen de verschillende delen van het economisch leven aan te geven. Hierbij gaat men van de veronderstelling uit, dat de volkshuishouding van een land zich als een eenheid laat beschrijven.

Hoewel de methode gericht is op het verkrijgen van een totaaloverzicht en daarmee inzicht wordt verkregen in het functioneren van alle economische sectoren, hebben wij ons beperkt tot de weergave van het economisch proces in één sector: de landbouw, en in één als (economische eenheid aangemerkte) regio: de provincie Oost-Vlaanderen, en voor een tweetal referentiejaren: 1820 en 1850.

Voor de landbouw is nagegaan wat het netto-resultaat was van alle economisch handelen (van het produktieproces en van het inkomensproces). In onze studie is dit in eerste instantie gedaan door de netto toegevoegde waarde van het geïntegreerde akkerbouw-veehouderij bedrijf te schatten. Daartoe is de bruto produktie naar afzonderlijke elementen (alle geproduceerde eindprodukten en diensten) bepaald en daarop zijn de verbruikte inputs in mindering gebracht, zoals onder andere zaadverbruik, tractie, mest – voorzover aangekocht buiten het landbouwbedrijf –, veevoeder, en onderhoud en afschrijving van kapitaalgoederen. Door verder rekening te houden met de netto produktie van de relatief kleine

bedrijfstakingen tuinbouw, fruitteelt en bosbouw is de totale netto landbouwproduktie (de netto toegevoegde waarde) verkregen.

Wat het economisch proces als produktie levert, wordt ook als inkomen genoten. De andere kant van de medaille van het economisch proces is in onze studie apart belicht. De inkomensvorming en -verdeling is dan ook de tweede hoofdpeiler van het onderzoek. Bij de analyse van het inkomensproces is gebruik gemaakt van de drie 'klassieke' produktiefactoren. Deze verdelen het agrarisch inkomen (of produktie) overeenkomstig hun omvang en hun geldelijke marginale produktiviteit (grensproduktiviteitsbenadering). Voor grond, kapitaal en arbeid is voor Oost-Vlaanderen voor de beide referentie jaren de omvang en de beloningsvoet berekend. En tenslotte is ter afsluiting nagegaan in welke mate de gemaakte produktieschattingen afwijken van de inkomensschattingen en waaraan deze verschillen moeten worden toegeschreven.

Resultaten

Wat zijn de belangrijkste conclusies van de studie?

– t.a.v. 'Algemene Inleiding en Probleemstelling'

De recente geschiedtheorie op het terrein van de economische (en agrarische) ontwikkeling schiet in meer of mindere mate tekort. De belangrijkste reden is, dat geen of onvoldoende rekening wordt gehouden met de omvang, de groei en de rol van het grondinkomen.

– t.a.v. deel I Bouwstenen: Fysieke Produktie en Prijzen

Tussen 1820 en 1850 hebben er veranderingen plaatsgevonden – zij het doorgaans geringe – in de omvang van het bouwland-areaal, de areaalbestemming, de fysieke gewasproduktiviteit, het produktareaal en de veestapels. De cumulatie van deze factoren heeft vooral gevolgen gehad voor de produktie van de broodgranen. De fysieke produktie van tarwe steeg met circa 90% en die van rogge met ongeveer 50%.

De prijsbeweging van de verschillende landbouwprodukten vertoont een grote mate van congruentie. Wel zijn de fluctuaties in de prijsconjunctuur van de akkerbouwgewassen veel heftiger dan

die van veehouderijprodukten. Voorts ondergaan de ruilvoeten van agrarische produkten in het tijdvak een trendmatige stijging.

– *t.a.v. deel II De Landbouwproduktie*

De netto produktie van de akkerbouw en de veehouderij is voor 1820 geschat op 39, 4 en voor 1850 op 63, 2 miljoen frank; dus een groei van 60%. Wanneer rekening wordt gehouden wordt gehouden met de kleine bedrijfstakken bosbouw, tuinbouw en fruitteelt komt de relatieve groei van de totale landbouwproduktie wat lager uit; iets meer dan 50%. Een en ander impliceert een jaarlijkse toename van het netto geldelijk landbouwprodukt van bijna 1, 5% en per hoofd van de bevolking van bijna 0, 8%.

– *t.a.v. deel III De Inkomensverdeling*

Het agrarisch inkomen is naar de drie onderscheiden hoofdbestanddelen weergegeven.

1) Het effectief rendement van cultuurgrond gaf als gevolg van de stijging van pacht en grondwaarde tussen 1820 en 1850 meer dan een verdubbeling te zien. Ook de toename van het bruto grondinkomen – ruwweg de grondrente, de pacht of het belastbaar inkomen van grond – en die van het netto grondinkomen – het belastbaar inkomen zonder grondbelasting – waren groot. Hoewel beide inkomens aanzienlijk sterker stegen dan de groei van de plattelandsbevolking of de toename van de totale bevolking van Oost-Vlaanderen, hield toch alleen het netto grondinkomen met de stijging van bijna de helft gelijke tred met de groei van de agrarische produktie.

Voorts is het opmerkelijk dat ruwweg 50% van de Oostvlaamse grond in handen was van allochtonen; veelal grondbezitters die in de grotere plaatsen van Oost-Vlaanderen woonden. Voor de economie van Gent was het Oostvlaamse grondinkomen van uitzonderlijk belang, want ruim 20% van het totale grondinkomen stroomde naar de provinciale hoofdstad. Het was als inkomensbron zelfs belangrijker dan de omvangrijke moderne katoenindustrie.

2) De produktiefactor kapitaal (opstallen, werktuigen, veestapel en voorraden) speelde in het totaal van het agrarisch inkomen een min of meer ondergeschikte rol. De beloning van de kapitaalgeoe-

deren omvatte ruwweg niet meer dan circa 7% van het agrarisch inkomen.

3) De arbeidsinput in de landbouw – geschat op basis van de arbeidscapaciteit – is tussen 1820 en 1850 met ongeveer 60% toegenomen. Er was in Oost-Vlaanderen sprake van reruralisatie (ondanks forse stedelijke bevolkingsgroei), want de bevolkingstoename bedroeg niet meer dan ruim 20%. Voor deze ontwikkeling was het verval van de op het land uitgeoefende linnennijverheid mede verantwoordelijk. Ten aanzien van de agrarische arbeidsinput van vrouwen is dit vooral duidelijk, want deze steeg met meer dan 100%, terwijl die van de mannen met niet meer dan ruim 40% toenam. Omdat zich voorts in het loonniveau weinig veranderingen voordeden, is het totale agrarische arbeidsinkomen analoog aan de groei van de arbeidsinput gestegen. Rond 1820 bedroeg het wat minder en rond 1850 wat meer dan de helft van het totale agrarische inkomen.

– t.a.v. 'Slotbeschouwing'

De integratie na de Franse Tijd in de wereldeconomie heeft Oost-Vlaanderen niet onberoerd gelaten. Zijn economie diende zich aan te passen aan de zich wijzigende economische omstandigheden. Vooral voor de traditionele linnennijverheid heeft dit dramatische gevolgen gehad. De landbouw heeft echter de economie van Oost-Vlaanderen voor een forse terugval behoed. Niet alleen nam de agrarische werkgelegenheid sterk toe bij nagenoeg gelijk blijvende lonen, maar ook het kolossale grondinkomen steeg nog eens in veel grotere mate dan de bevolking. De meest verreichende conclusie van de studie is dan ook dat de agrarische sector niet alleen de economische motor van Oost-Vlaanderen op toeren hield, maar deze ook in versnelling bracht.